

וגו'. ותו הא דאמר ר' [אליעזר]⁷⁴ העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים, אוקמוה אביי בר אבין ור' חנינה בר אבין⁷⁵ כל שאינו מתפלל עם דמדומי חמה, דאמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה שנאמר יראוך עם שמש, ואע"ג דלייטי עלה במערבא, הני מילי מאן דמאחר טפי, אבל קודם ביאת שמש כמעט שפיר דמי. ירושלמי⁸⁰ ר' יוסי בר חנינא הוה מצלי עם דמדומי חמה שנא' על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, לעת מצוא⁸¹ של יום⁸². ואע"ג דשעת תפילת מנחה משש שעות ומחצה ולמעלה עד הערב, מאן דמצלי [לה] מפלג מנחה קטנה ולמעלה טפי עדיף, ובלבד שלא ידחה⁸³ את השעה⁸⁴.

[כז, ב] [והאומר דבר שלא שמע מרבו. פי',

שלא לומר דבר שלא שמע מרבו מעולם]⁸⁵.
[דקאמר ליה רבי ירמיה בר אבא לרב מיבדלת. כיון דאת מצלי של שבת מבעוד יום אי בדלת וקבלת שבת עליך, וא"ל בדילנא]⁸⁶.

נראה וכן מנהג ועל דא אנא סמיך והמשנה נקרא הדיוט. ומעניות דעתם עושין תורה כשתי תורות, ומחמירין בגלות ומקילין בחמורות. וכו' יוחנן קיימא לן דאמר ק"ש ואח"כ תפלה, לא כר' יהושע בן לוי דאמר תפילות באמצע תקנום דתניא כותיה דר' יוחנן. ושעה ורביעא לפחות יש לצמצם, שלא להקדים יותר משעה ורביע. והאי דפריש בתלמוד ירושלמי שקורין אותה בבית הכנסת לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, ההיא לפי אותן שמשערין לזמן צאת הכוכבים. ואנו על תלמוד שלנו נסמוך⁷⁴ כמו שפרשנו⁷⁴ שמותר להקדים שעה ורביע שעה בין לק"ש בין לתפלה⁷⁵.

השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר

דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד.

ועכשיו נהגו כל ישראל כרבנן להתפלל מנחה עד הערב⁷⁶, וכו' יוסי דאמר בירושלמי⁷⁷ לא הוקשה תפלת מנחה לתמיד של בין הערבים אלא לקטרת שנאמר תכון תפילתי קטרת לפניך

הערה 75. 74. וכ"כ רה"ג בתשובה מובא בספר האשכול (אורירכך) ח"ג עמ' מט. ועי' רי"ף שלהי עירובין. 74א. כ"ה לעיל כז, א בסופו. וראה הערה 44 שם. 75. כתי"ב סי' ער. ונתבאר מכאן שר"ח פוסק כהבבלי ולא כהירושלמי חמין ק"ש כזמן תפלת ערבית, וראה לעיל ב, א הערה 6 בשם הראב"ן ובהערה 7 שם. ולדעת ר"ת בתוס' לעיל ב, א אף הירושלמי ס"ל הכי. [ועי' מהרש"א לעיל ב, א, שו"ת שאלות שמואל או"ח סי' יד ובעונג יו"ט סי' יד]. 76. ע"כ מובא באו"ז ח"א סי' א. ולכן כתב דתפלת ערבית וק"ש לאחר י"ב שעות. ובפסקי ברכות כתי"ב בשם ר"ח: ותפלת הערב כל הלילה ושלמוספין כל היום, מ"מ המאחר כל כך נקרא פושע. וראה לעיל הערה 72 והערה 60. 77. פ"ד ה"א. 78. להלן כח, ב. 79. להלן כט, ב. 80. פ"ד ה"א. 81. בשבלי הלקט השלם סי' מו: לעת מיצויו. 82. מתחלת הקטע ע"כ נמצא בכתי"ב סי' פ. 83. בשבלי שם: ידחוק. 84. הגהות מיימוניות הל' תפלה פ"ג ה"ד בשם ר"ח. ומובא בכ"י סי' רלב ועי' שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרעו. וכ"כ בשערי תשובה או"ח סי' רלה סק"ב בשם האריז"ל שהיה נזהר שלא להתפלל מנחה אלא עם שקיעת החמה ואפי' בערב שבת. והנה מדברי הרמב"ם בהל' תפלה שם הל' ב נראה שמנחה קטנה יצא רק בדיעבד, ומעיקר התקנה זמנה מתשע שעות ומחצה כנגד תמיד של בין הערבים. ובוזה הרמב"ם כפי' ר"ח כאן דטפי עדיף מפלג מנחה קטנה. וכן ראיתי להאדמו"ר מקלונבורג הגר"י טייטלבוים שליט"א בספרו דברי יציב ח"ב סי' א שהוסיף שיתכן שגם לרמב"ם איכא מצוה מן המוכח להתפלל עם דמדומי חמה כר"ח. וע"ש שהאריך אמאי אין להתפלל לכתחילה מנחה גדולה. ויש להאריך בזה ואכ"מ. וע"ש בסי' ג מה שהאריך לבאר מנהגו לאחר בתפלת המנחה אחר שקיעת החמה. ונסמך גם על דברי רבינו כאן שתפלת מנחה כנגד הקרבת הקטורת. וע"ש שהוכיח מכמה ראשונים דמאי דאמרינן הכא דעבד כמר וכו' היינו לכתחילה. ועי' שערי תפלה בריני מנחה ולחם יהודה הל' תפלה פ"ג. ובפתח הדבר סי' רלג האריך לבאר מה שנהגו במקומות רבים להתפלל דוקא מנחה גדולה. וע"ש (דף קטז ע"ב) מש"כ על דברי הר"ח כאן. 85. עפ"י פי' ר"ח סוכה כז, ב דרבותיה דר' אליעזר שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו. ועי' רמב"ם הל' ת"ת פ"ה ה"ט ומהרש"א כח"א"ג כאן ובארוכה בקונטרס שם האחר אליעזר להרד"ל אות ז, שבראש ביאורו לפרקי רבי אליעזר. 86. עפ"י פי' ר"ח עירובין מ, ב.

שכבר קבלו עליהם את השבת, אבל שאר אנשי בית מותרין להדליק נר אחר, אבל באותו נר שהדליק לשם שבת אסור ליגע בו ולהוסיף עליו שמן, ואפילו אם כבה אסור לטלטלו וליגע בו עד מוצאי שבת, אבל איש אחר מותר להדליק נר אחר⁸⁷.

ת"ש דאמר רב נחמן אמר שמואל מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס וכו'. וכך עלתה שמועה זו, כל המתפלל של שבת בערב שבת מדעתו בלא טעות, חייב לשבות ממלאכה מיד⁸⁸, שכבר קבל עליו את השבת⁸⁹ ומוסיפין מחול על הקדש⁹⁰, ואי בעאי

[וקודם גזירה הוי. עי' פי' ר"ח שבת מ, א]⁹¹. פעם אחת נתקשרו שמים בעבים כסבורים העם לומר חשכה היא ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצאי שבת בשבת ונתפזרו העבים וזרחה החמה וכו'. מעשה היה כימי אבותינו הקדומים ז"ל, פעם אחת ערב שבת היה יום המעונן, וכסבורין העם שחשיכה והדליקו את הנירות, ולא הספיקו להתפלל מנחה עד שנשבה הרוח ונתפזרו העבים וראו השמש, ולא התפללו ערבית והיה שהות ביום והתחילו הנרות לכבות. ושאלו לחכמי הדור ואמרו, שאותם שהדליקו הנרות אסורין להדליק ולעשות מלאכה, משום

87. וראה פי' רב נסים גאון כאן. 88. אור זרוע ח"ב הל' ערב שבת סי' טז מספר המקצועות (שכתוב בו בשם רש"ג). ספר זה הכולל דינים ופסקים מיוחס לרבינו חננאל. וראה עליו במבוא לספר המקצועות י"ם תש"ז [וראה במדרכי שבועות פ"ג רמז תשנו: ספר המקצועות שיסד ר"ח]. ועי' אור"ז הל' נטילת ידים סי' עט. — באור"ז מביא מכאן ראיה שקבלת שבת בטעות הוי קבלה ואסורים במלאכה. ויש לבאר דהיינו דוקא ע"י מעשה, כגון הכא שהדליקו את הנר. אבל קבלה בדבור (וע"י תפלה) בטעות לא הוי קבלה, ומשום"ה צ"ב מש"כ האור"ז שם בזה"ל: מיהו מכח הספר איני מבין דבריהם, דמדמשני שאני צבור דלא מטריחנא להו להתפלל פעם שניה, מכלל שמן הדין יש להתפלל פעם שניה וכו', וקבלת שבת בטעות לא הוי קבלה, ומשמע מפשט הלכה שאם קבל עליו שבת בטעות שמותר במלאכה כדאביי דשרי לכברויי שלי, מיהו אין לנו כח לחלוק על דברי רבותינו השלום עליהם. ולמדנו מדברי רש"ג שהדלקת הנר היא קבלת שבת עכ"ל. ודייק כן גם מפרש"י בסוגיין בד"ה הואיל. אלא שרש"י כתב להדיא דאף בטעות הוי תוספת ע"י תפלה, ואלו בספר המקצועות לא מירי בתפלה אלא במעשה דהדלקת נר, ולזה אין סתירה מהגמ' דמירי בתפלה. וכן מצאתי חלוק זה בכאור הגר"א אור"ח סי' רסג סקל"ג, שכ"כ בדעת רש"ג המובא להלכה בשם וי"א במחבר שם סע' יד. ואף שמצינו לענין קבלת שבת ב' דעות אי עדיף קבלת שבת בתפלה או בהדלקת הנר, ראה בטור שם שנחלקו בזה כה"ג ובעלי התוס', היינו בקבלה שאינה בטעות, אבל בתפלה בטעות, י"ל דבטעות לא הוי תפלה כלל. ומקורו בכ"י שם שהביא מעשה הגמ' מהגאונים. והוכיח מדבריהם דקבלת שבת ע"י הדלקת נר שהוא מעשה עדיפא מקבלה בתפלה. ועי' דרישה שם סק"ד שמדברי המדרכי והרוקח סי' מב נראה דלא כהב"י, שהרי כתבו שמהגמ' נראה דלא כהגאונים. ולענ"ד נראה שלזה גופא נתכוין הב"י, שעפ"י סברא זו אין סתירה בין פסקי הגאונים לגמ', וכדמוכח מדברי הגר"א הנ"ל שגם הבין כן כוונתו. ועכ"פ אין ראיה מתפלה דבטעות לא הוי תפלה, וקבלה בדבור י"ל דדמי למעשה שהרי קבל בפירוש. והא דקבלת שבת בטעות הוי קבלה, ראה קצת ביאור לזה, בפירוש מעשה בצלאל על פסקי ריקנטי סי' פח. ועי' דמשק אליעזר על הגר"א שם ובכאור הלכה למ"ב שם. ובמאירי כאן הביא כדרכו שיטות הראשונים בזה עי"ש, ועי' פרי יצחק ח"ב סי' י. והחתם יאיר בספרו מקור חיים אור"ח שם סע' יד ד"ה וי"א שאותן שהדליקו וכו', העיר שמכאן משמע דהדלקת הנר חמיר מתפלה בטעות, ואלו לעיל סע' י ויא מוכח דכלא טעו הדלקת נר קיל מתפילה. וראה בהערה 90. 89. עפ"י כתיב הנ"ל סי' כו. וכ"ה בלקוטי רבי בצלאל אשכנזי לברכות בסו"ס הבתים (ג. י. תשל"ח) שהביא פי' רבינו. ויתכן שהיה לפניו כתי"י זה. 90. מבואר דס"ל לרבנו דקבלה בטעות ע"י תפלה לא הוי קבלה, שהרי כתב שקבל עליו מדעתו. והיינו דפי' הגמ' לעיל דלא כרש"י, וראה לעיל בהערה 88. 91. ראה לעיל הערה 68 דרבינו ס"ל דתוספת שבת וי"ט דאורייתא. אולם מהרמב"ם מוכח שדין זה אינו תלוי בדין תוספת, שהרי לא הזכיר דין תוספת בשבת וי"ט. ראה רמב"ם הל' שבת פ"ה ה"ג ובנו"כ שם, ואלו בהל' תפלה פ"ג ה"ז פסק כעובדיה דרב דצלי של שבת בע"ש. ואמנם מוכח כן מהא דר' יאשיה דצלי של מוצאי שבת בשבת, ושם לא שייך טעם זה. הרי דאין ב' הלכות אלו תלויות זה בזה (שו"מ ראה זה בשו"ת משיב דבר ח"א סי' יח, ועי' של"ה שבועות

מיכל⁹⁰ מקדש, ואע"ג דעדיין לא חשכה לילי מוצאי שבת בשבת אומר הבדלה על הכוס מיד⁹¹, שבת⁹². וכן המתפלל שמונה עשרה ברכות⁹³ של ואע"פ כן⁹⁴ אסור במלאכה עד שתחשך⁹⁵.

(כט, א) דמוכח מכאן דתפלה לאו מדין תוספת היא). ורבינו מבאר רק שע"י תפלה מקבל עליו תוספת שבת לשיטתו שמוסיפין מחול על הקדש מהתורה, אולם אין דין תפלה תלוי בדין תוספת. ועי"ע ברמב"ם הל' שבת פכ"ט הי"א דס"ל נמי דמקדש בפלג המנחה בערב שבת. ולא הזכיר כלל דין תוספת לענין מלאכה. וכן העיר בעה"מ על הרי"ף שלא הביא הא דר' ירמיה. וי"ל דהרמב"ם והרי"ף לטעמייהו משום דלית להו תוספת שבת (ועי' ירושלמי ריש שביעית דמוכח כן). ועי' שו"ת משיב דבר ח"א סי' יח ומ"מ הל' שכיתת עשור פ"א ה"ו בדעת הרי"ף, ובמ"מ הל' חנוכה פ"ד ה"ג. ובדליכא תוספת נראה פשוט דלא מהני קבלה, והוי כמו קודם זמן המנחה (ראה בתלמידי רבינו יונה כאן ד"ה רב צלי), ועי' רמב"ן בתורת האדם שער אכלות ישנה. וראה דברי מלכיאל ח"ו סי' סו אות כב שכתב כן בדעת הרמב"ם ובהעמ"ש ברכה שאילתא קסז. אולם הרא"ה בפירושו לרי"ף כאן חולק על כך וס"ל דהא דמקדש בע"ש מבעוד יום הוא משום שתוספת שבת היא מהתורה. וכן מבואר בראב"ן סי' קעו ובאו"ז שם סי' יד. ועי' ריטב"א ר"ה ט, א. ובדעת הרמב"ם נראה כתוס' הרא"ש כאן, שביאר הטעם משום דכתיב זכור את יום השבת, דמשמע סמוך לכניסתו מדלא כתיב זכור ביום השבת. וזהו מש"כ הרמב"ם שם שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט. וראה בהערה הבאה. ועי' מרומי שדה פסחים צט, ב לתוס' ד"ה משתחשך, ובתוס' ריה"ח לעיל ע"א. ועי' פרי יצחק ח"א סי' ח—ט וח"ב סי' ט. 92. מדברי רבינו נראה כמו שנתבאר לעיל בדעת הרמב"ם, אף דס"ל דתוספת דאורייתא, מ"מ אין זה הטעם שמקדש קודם שחשיכה, שהרי לא נזכר בדבריו שטעם זה מקדש. ויתכן משום שהתוספת נאמרה רק לגבי איסור מלאכה, ולכן כתבה בסמוך לאיסור מלאכה (ועי' שו"ת בנין שלמה בהוספות סי' כ). אולם לענין עצם קדוש היום, דין תוספת לא מהני אי לאו דיכול לקדש היום קודם כניסתו. וכן מוכח כאמור מדין תפילה והבדלה קודם יציאת השבת. [ועי' רמב"ן בתורת האדם הל' תשעה באב וריטב"א תענית יב, ב (סוד"ה ואחר שלמדנו) וצ"ע בדבריהם אם זה מדין תוספת, ועכ"פ גדר תוספת לדבריהם שם לא הוי כפשוטו ואכ"מ]. ועצ"ע בדעת הרמב"ם כיון דס"ל מטעם הנ"ל שמקדש מבעוד יום, אמאי הוצרך לטעם שתפלת ערבית רשות דמשו"ה יכול להתפלל של שבת בערב שבת, דאם יוצא קדוש דאורייתא מבעוד יום כ"ש תפלה מדרבנן, ויש לחלק שקדוש זהו דינו קודם השבת קצת, משא"כ תפלה דעדיין לא הוי לילה. ועוד יש להעיר דהא קיימא לן דבעינן למסמך גאולה לתפלה ואעפ"כ מתפלל קודם שחשכה אף שצריך לקרות אח"כ ק"ש בעונתה, והטעם מבואר בתלמידי רבינו יונה משום דמצות תוספת שבת עדיפא. וכ"ה ברא"ש. וטעם זה אינו להרמב"ם דלית ליה תוספת שבת. אולם דברי תר"י הנ"ל צ"ב, שהרי רק אם נקטינן שזמן ערבית בכל יום מפלג המנחה, ה"ה דבערב שבת מתפלל של שבת, ובכל יום ל"ש טעם זה. וראה בדברי רבינו לעיל ע"א ד"ה תפלת המנחה. ובאמת הרא"ה בפירושו על הרי"ף כאן כתב בשיטה זו דלא קפדינן בסמיכת גאולה לתפילה, וצ"ע. ויתכן דכונתו למש"כ השאג"א בסי' ג בתחילה שכל שלא הגיעה עדיין זמנה של ברכת הגאולה ליכא דין זה, ומבואר שדין זה נאמר רק כשחייב בשניהם. שו"ר בהגהות אשר"י לעיל פ"א סי' י שבשבת אין צריך לסמוך גאולה לתפלה. ומובא בשו"ע או"ח סי' קיא, ועי' פר"ח שם שאג"א סי' טז, ובאר אברהם (לר' אבלי אב"ד וילנא) ברכות ד, ב (עמ' לה). 93. לאו דוקא, אלא באותה שעה שמתפלל מקדש על הכוס כפי שכתב רבינו לעיל עמ' א לגבי קדוש. והיינו קודם שתחשך. וכן מבואר ברשב"א. אולם רה"ג (בריצ"ג ח"א עמ' יט) חולק וסובר שאומר הבדלה על הכוס היינו משתחשך, ושא"א להבדיל ועדיין אסור בעשיית מלאכה. אולם הרשב"א כאן מביא בשם רה"ג כרבינו. וראה ביאור דברי רבינו בהערה הבאה. ועי' בר"ח לעיל בעמ' א, שמבאר דס"ל כר' יהודה שהיו מתפללין בכל יום ערבית מבעוד יום. אולם רה"ג (מובא במרדכי כאן סי' צ) מבאר דין זה דהבדלה בשבת רק באנוס שלא יהיה לו יין במוצ"ש. ובר"צ גיאת שם סובר כרבינו דאף בלי אנוס שרי, והיינו למאן דנהיג כר' יהודה. 94. כת"י הג"ל וספר הנר בשם ר"ח. מעתיק הכת"י הג"ל העיר: וזה שכתב רבינו חננאל ז"ל, חולק הוא על רבינו האי ז"ל. וראה בהערה הקודמת. ובמאירי מבואר שאף ההבדלה קדוש היא לשבת ואינה מתרת מלאכה, אלא שמקדשים את השבת סמוך ליציאתו להבדיל בין קדוש לחול. ולא נתבאר בדברי רבינו האיך הדין לענין סעודת שבת אי יכול לאכול קודם שחשכה, או רק לאחר שחשכה. ונראה לכאורה דלשיטת הירושלמי שק"ש זמנה מצאת הכוכבים, וקימ"ל דאין לאכול קודם קריאת שמע. דאי שאינו יכול לאכול סעודת שבת קודם חשכה. ואלו לשיטת רבינו דפסק כהבבלי יש מקום לדון בזה. אך אי נימא דסעודה משחשכה דוקא צ"ע היאך יוצא ידי חובת קדוש, והא בעינן קדוש סמוך לסעודה. [כפסקי רבינו אלעזר מטרשקון (עמ' 114) מובא בשם ר"ח: אין קדוש אלא במקום סעודה, שאם הקדש

מאי אין לו קבע כמאן דאמר תפלת ערבית
רשות. שהלכה כר' יהושע דאמר רשות, משום
דרב ושמאל הלכה כרב כאסורי דתפלה אסורא
היא. והא דאמר בפ"ק בברייתא אי בעית
אימא לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות
קמ"ל דחובה, ההיא ברייתא סוברת בתפילת
ערבית כרבן גמליאל ולית הלכתא כוותיה.⁹⁸
והני מילין מי שלא נהג להתפלל אבל אם נהג
להתפלל, נעשית עליו חובה ואסור לבטלה.⁹⁹
תו רבנן מעשה בתלמיד אחד שבא לפני
ר' יהושע, א"ל תפלת ערבית רשות או חובה
אמר ליה רשות. נקטינן מרבותינו שמה שאמר
ר' יהושע רשות, במקום שלא נהג להתפלל
כלל, ואותו תלמיד הוא שלא דיקדק¹⁰⁰. וכששאל

רבן גמליאל כלום יש אדם חולק בדבר זה.
השיבו ר' יהושע לאו¹⁰¹, מפני שהיה אומר
בדעתו שגם רבן גמליאל מודה שהיא רשות,
וכיון ששמע שהורה לחובה חזר בו¹⁰². וסבן
בזה שאמרו¹⁰³ אם באין אנו לדון אחר רבן
גמליאל צריכין אנו לדון אחר כל בית דין שעמד
מימות משה. ולא עוד אלא שר' יהושע לא הורה
רשות אלא במקום שלא נהג להתפלל תפלה
הערבית כלל, ולפיכך אמר ר' יהושע שלא אבר
שהוא רשות, וח"ו שכפר, כי בדעתו אבר. שלא
אמרתי לו שהיא רשות לגמרי אפילו בטקס
שנהגו, כי דכ"ע במקום שנהגו (שלא לעשות
כלל)¹⁰⁴ [נעשית עליהן חובה]¹⁰⁵ והתלמיד הוא
שלא דיקדק (עליהן חובה)¹⁰⁶. והאידנא פשה

ולא סעד לא יצא ידי חובתו. וע"ש דמורכבן קאמר. ויתכן שזהו מקור הסור סי' רעג בשם הגאונים שיצאים דוח קשה
במקום סעודה בין (ראה בג"א רעג, ג דבעינן נמי סמוך לסעודה), מהא דמקדשין מפלג המנחה עד שחשבו א'
בסין שלא יוכל לאכול סעודה שבת מחמת קרית שמע. (ודוחק לומר דרב לשיטתו בפסחים קא, א ולא סבן
קדוש במקום סעודה). ועדיין יש לדון בזה והא דאסור לקבוע סעודה קודם ק"ש, היינו נחצי שעה קדש ופסח
אבל קודם לכן שרי. (וע"י משיב דבר ח"א סי' יב). וראה פרי חדש אורח סי' תעב שדן אי סעודה שבת זה
לפסח, וע"ש מה שדן בזה עפ"י הרשב"א בסוגיין. וע"י מ"מ הל' שבת שם, פרמ"ג סי' וסא במשכז סק'
ובשרית בין עולם אריה סי' ז. — יש לדון כיון שמבדילין בשבת על הכוס, אמאי בתשעה באב לא
ביום ראשון מאחרין ומבדילין במצאי תשעה באב, הרי אפשר להבדיל בשבת על הכוס מבעד יום קדש
חשבת. 95. עפ"י ערוך ערך קבע א. ובארזי המובא להלן: פ"י ר"ח הלכה כדברי האומר רשות וטר. 96. כה
במס' ר"ח וז"ל הראש בשם ר"ח. וכ"כ בה"ג הל' ברכות פ"ד. 97. ד, ב. 98. ארזי ח"א סי' פ
בשם ר"ח. ואעפ"י פסק רבינו לעיל ד, ב שצריכין לסמוך גאולה לתפלה בתפלת ערבית, כשם ופסח
בירושלמי (כובא בראב"ן סי' קסט ולא ראיתיו) דמשום כבודו דריג שהוא נשיא, עשו לתפלת ערבית כול
היא חובה. ובדלא חיקו קדושה בערבית כמו בשחרית ומנחה, משום שהוא רשות כר' יהושע ור' חזק
ד"ה והלכתא. 99. כן נראה להשלים עפ"י הענין. וכ"ה הלשון בה"ג שם והר"ף בסוגיין. 100. ערך
ערך קבע א בשם ר"ח. וראה להלן שכ"ה דעת הגאונים. ובתשובה"ג אסף (תרצ"ג עמ' 173): פירש ה"ה
ורבינו חננאל זצ"ל, כי שלא נהג להתפלל שהוא עליו רשות, אבל אם נהג להתפלל, היא עליו חובה ופסח
ואסור לבטלה. וע"י שריה נאני כוזה ומערכ סי' קמא בשם רש"י ור"ה"ג. 101. בגמ' להלן ס' א פסח
שאנו תלמיד היה רשבי, והוא לא דקדק בשאלתו. ובמקום שנהגו הרי חובה. 102. רבינו בא לבאר אכ"ז שם
ר' יהושע דבריו, ולא אבר לריג רשות כפי שהשיב לשואל. 103. הפג"י זכ"ה לט"ן לזה, והעיד על חס' בנחמ
לו, א ד"ה ויאך, שהוכיחו כמאן שא"א לפרש שחזר בו. ובה"ג שם כתב: ואע"ג דאמר ריג כלום יש שם
שחולק עליו ואבר לו ר' יהושע לא, לא תימא אודוי אודי ליה לריג אלא משחק בעלמא הוא ואימא
לזה נראה כדבריו שר' יהושע לא רצה לחלוק על ריג. ובתשובה"ג גאניקה פרק לב (עמ' 266) חן בה"ה:
אבא אבר לו (ר' יהושע) הבין והלוא הוא חלוק עליו וטר ואי נימא מישחק בעלמא אישחוק ליה, אהיה
לזא בבא טוקינן לה וטר, הבין אברין רבנן דבי נשיאה אנוסי הו' וטר, לפיכך לא היה רוצה שיהא חלוק
עליו בפניו, כשאבר ריג כלום וטר כן היתה דעתו של ר' יהושע שאין אני רוצה לומר בפרוש זה שא"א חלוק
עליו. 104. ראש השנה כ"ה, א. 105. עפ"י אבני שוהם שעל הראב"ן אות ז. 106. דא"א לומר שר' יהושע חס' שם
לגמרי הוצה לריג שהרי קיביל כר' יהושע שהתפלת ערבית רשות. ומבאר רבינו שבמקום שבת מ'

דבר זה ונהגו כל ישראל ונעשית חובה¹⁰⁷, דהא רב דאסיק לקמן¹⁰⁸ (ולפיכך א"ר יהושע שלא אמר שהוא רשות)¹⁰⁹ אם טעה ולא הזכיר של ר"ח, ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין את החדש (רשות ח"ו שכפר בו שלא על)¹¹⁰ כלילה אלא ביום, ש"מ דאי טעה בזולתי ר"ח כגון בשבתות ויו"ט מחזירין אותו כמו בתפילת חובה¹¹¹.
אלא נוקמיה לר' אלעזר בן עזריה. למה לא מינו לר' אליעזר בן הורקנוס ומינו לר' אלעזר בן עזריה לנשיא שהיה תלמידו¹¹², מפני שהיה זקן מאוד¹¹³, ותניא בפרק אחד דיני ממונות¹¹⁴ אין מושיבין בסנהדרין זקן¹¹⁵ וסריס ומי שאין לו בנים ואכזרי¹¹⁶.
[כח, א] [שהיה¹¹⁷ רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד] שאין תוכו כברו שאין ... [אלא אחת ב] פה ואחת בלבד¹¹⁸.
חצבי חיוורי [דמליין סרי] קתא. פיר' כדים לבנים [מלאים] תושים¹¹⁹. גם רבן גמליאל לא [מנע עצמו מבית המדרש בן] ביום. יהודה [גר עמוני ... ¹²⁰].
א"ל מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה. עושה מעשה מחט שמלאכתן בפחמים¹²¹.
א"ל מאן אמר הלכה בי מדרשא א"ל ר' יוחנן מאי היא¹²² א"ל מתפלל של מנחה ואח"כ של מוספין. אע"ג (דא"ר) דתני ר' יהודה כי תפילת המוספין עד שבע שעות, ואמר ר' יהושע בן לוי כל המתפלל תפלת המוספין אחר ז' שעות לר' יהודה חשוב כנוגי ממועד, פי' כיון שאיחר תפלת המוספין ממועדו תבר אייתי עליה, כאשר

הוי רשות, והיינו דלא הוי רשות לגמרי, ולכן לא כיחש כשאמר לר"ג לאו. ועי' פנ"י שכיון לפירושו של רבינו. 107. וכן פסקו בה"ג ורי"ף וגאון ברשב"א כאן. ונראה דלא הוי חובה לגמרי כמו לר"ג, שהרי מפסיקין בין גאולה לתפלה בקדיש ושאר פסוקים. ועי' תוס' הרא"ש וריה"ח כאן. 108. ל, ב. 109. ראב"ן סי' קסט בשם ר"ח. וראה בה"ג רי"ף ורשב"א בשם גאון שהביאו ראיה זו. ועי' פי' הרא"ה על הרי"ף כאן שדחה ראיה זו משום דהתם קאי למ"ד תפלת ערבית חובה. 110. ל"מ לפ"ש מקור לזה. ובעל סדר הדורות בסדר תנאים ואמוראים ערך ר' אלעזר בן עזריה אות ה (לא, ב) כתב (עפ"י ספר יוחסין): ור"ח אמר כי ר' אליעזר רבו. ולא ציין כדרכו מקור לזה. ועי' סנהדרין קא, א כשחלה ר' אליעזר נכנסו ארבע זקנים לבקרו וחד מהם ראב"ע. ולפני כן כתוב נכנסו תלמידיו בסתם. כמו"כ מוכח מקושיא זו שמעשה זה היה לפני שנדרו, דאל"כ אין כאן סרך קושיא, ומצאתי כן להרד"ל בקונטרס בית צדיק עמ' י (בראש ספר פרקי דר"א) וע"ש שהוכיח כן. 111. בסדר הדורות (כח, ב) מביא ראיה לזה מירושלמי שלהי סוטה שרצו למנות את ר' אליעזר הגדול במקומו של ר' גמליאל הזקן, וא"כ כוונתו של נכדו ר' גמליאל דיבנה היה כבר זקן. וברמב"ם הלי' סנהדרין פ"ב ה"ג: לא זקן מופלג בשנים. וזהו כפי' ר"ח כאן זקן מאוד. והרד"ל בקונטרס בית צדיק אות ח מוכיח שחי קרוב למאה שנה. 112. סנהדרין לו, ב. 113. ראה בדינא דחיי עשין צז שדן אם גם בדליכא גדול כמוהו אין מושיבין זקן. ומפי' רבינו כאן מוכח שגם בכה"ג אין מושיבין זקן. שהרי ראב"ע לא היה כר' אלעזר בן הורקנוס. ויש לדון אם מורידין הזקן כשאין גדול כמותו. ובשו"ת הרשב"א ח"ו סי' קצא העלה שמי שמינהו והזקין מורידין אותו. וכ"כ רבינו יונה בחידושו לסנהדרין שם. ועי' מאירי שם בשם יש מפרשים שחולקים וס"ל דהיינו רק לכתחילה. ועי' ישו"ת שכות יעקב ח"א סי' כט, חת"ס יור"ד סי' ז וחזון נחום סוסי" נג בהגהה. 114. יוחסין מאמר ראשון ערך ר' אליעזר הגדול בשם ר"ח. ובקצרה לעיל בערך ר' חנינא בן דוסא עמ' 19. ומשם בסדר הדורות בערכו אות י (דף כח, ב). ועי' ביוחסין שם שכתב עוד טעמים, וראה שער יוסף (לחיד"א) הוריות ד, ב דף ח, ב ובעין זוכר סוף מערכת א שהביא דברי רבינו והאריך בזה. וראה עוד בספר ברכת אהרן (לר' אהרן לין אב"ד רישא) ברכות כאן. 114. ד"ה זה והבא אחריו נעתקו מקטע גניזה קרוע ברובו. כת"י אוקספורד TS, NS 78.277. 114. וכ"ה ברמב"ם הלי' דעות פ"ב ה"ו: ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו הענין שבלב הוא הדבר שבפה. 114. וכן פי' בערוך ערך חצבי בסתם והוא מפי' רבינו. וע"ש שהביא מ"א כהגירסא שלפנינו דמליין קיטמא. 115. ערוך ערך פחם בשם ר"ח. ובהערות ללקוטי פי' ר"ח שבסוף אוצה"ג סייע לזה מירושלמי: אשכחיה יתיב עבד מחטין. 116. ברק"ס אות פ שכן היא